

Η Αρχοντία (χωροδεσποτεία)

Εισαγωγή

Η αρχοντία (χωροδεσποτεία) υπήρξε το βασικό πλαίσιο οργάνωσης της υπαίθρου στην Ευρώπη από το τέλος της Καρολίγγειας Αυτοκρατορίας μέχρι και τον 18^ο αιώνα.

Συχνά συγχέεται με τη φεουδαρχία. Οι επαναστάτες του 1789 θεωρούσαν μάλιστα ότι κατάργησαν την φεουδαρχία ενώ καταργούσαν την χωροδεσποτεία.

Η αρχοντία έχει δύο όψεις. Τη μεγάλη γαιοκτησία και την οικονομική και την πολιτική κυριαρχία των γαιοκτημόνων και των ανθρώπων του πολέμου. Κυριαρχία που ταυτίζεται με την ιδιωτικοποίηση εξουσιών δημοσίου χαρακτήρα προς όφελος των αρχόντων.

Σήμερα η αρχοντία γίνεται αντιληπτή ως τυραννία, κάτι που δεν συνέβαινε και τον Μεσαίωνα.

Η ανάπτυξη της αρχοντίας

Η γέννηση της αρχοντίας και η διαμόρφωση του αρχοντικού συστήματος δεν μας είναι γνωστά ελλείψει πηγών. Θεωρείται πάντως ότι προέρχεται από τους μεγάλους γαιοκτήμονες οι οποίοι διέθεταν σημαντικές πελατείες που στήριζαν την εξουσία τους και η οποία αύξανε όσο υποχωρούσε η δημόσια εξουσία, μετά το τέλος της καρολίγγειας περιόδου.

Η αρχοντία αναπτύσσεται παράλληλα, αλλά με διαφορετικούς ρυθμούς κατά περιοχή, με τη φεουδαρχία και με την ανάπτυξη των οχυρωμένων τόπων και τη διάδοση των κάστρων.

Το αρχοντικό δίκτυο δεν είναι ομοιογενές και η ανάπτυξή του εξαρτάται από την ύπαρξη ισχυρών κοινοτήτων καλλιεργητών και από την αντίσταση της αυτοκρατορικής ή της βασιλικής εξουσίας. Στις μεσογειακές περιοχές και στις βόρειες χώρες η αρχοντία είναι περιορισμένη, αντίθετα με τη Βόρειο Ιταλία, την Αγγλία, και τη Γερμανία. Σε αυτές τις περιοχές οι αρχοντικές επιβαρύνσεις μετατρέπονται σε έθιμα.

Η πολυμορφία των αρχοντιών.

Εννοείται ότι υπάρχουν πολλές μορφές αρχοντίας. Εκκλησιαστικές αρχοντίες, μοναστικές, επισκοπικές, και φυσικά αρχοντίες κοσμικών.

Η φύση τους εξαρτάται, επίσης, από το είδος της εξουσίας που ασκούν.

α/ Η οικογενειακή αρχοντία, είναι αυτή που ασκείται άμεσα από τον άρχοντα (dominus) πάνω στα μέλη του οίκου του (domus) με την ευρεία έννοια που έχει αυτή η λέξη, ή στην οικογένειά του (familia) λέξη που περιλαμβάνει και τους δούλους (τον πρώιμο μεσαίωνα), τους υπηρέτες και τους καλλιεργητές.

β/ Η γαιοκτητική αρχοντία είναι ένα σύστημα αξιοποίησης της ακίνητης περιουσίας του άρχοντα μέσω της εργατικής δύναμης των καλλιεργητών της.

γ/ Η διοικητική (ηγεμονική) αρχοντία προϋποθέτει ότι ο άρχοντας έχει ιδιοποιηθεί και το δικαίωμα άσκησης διοίκησης, ban, για μια περιοχή και τους κατοίκους της.

Ένας άρχοντας μπορεί να είναι μόνο γαιοκτήμονας, μπορεί να είναι γαιοκτήμονας και άρχοντας του οίκου του, όπως μπορεί να είναι και γαιοκτήμονας και διοικητικός άρχοντας. Μπορεί επίσης να έχει ταυτόχρονα και τις τρεις ιδιότητες, ανεξάρτητα από τη γεωγραφική έκταση της εξουσίας του.

Οι ελεύθερες περιουσίες.

Υπάρχει όμως και γη που δεν υπάγεται, όπως δεν υπάγονται και οι ιδιοκτήτες της, στην αρχοντία. Αυτή η κατηγορία ονομάζεται al-od, allodia, από την παλιά γερμανική λέξη που σημαίνει οικογενειακή περιουσία. Η γη αυτή ανήκει σε ελεύθερους καλλιεργητές, που δεν υπέστησαν την κυριαρχία των ανθρώπων του πολέμου. Οι ελεύθεροι καλλιεργητές δεν υπάγονται στον άρχοντα αλλά συνήθως μόνο στη βασιλική εξουσία ή στους ανθρώπους της.

Είναι ωστόσο σύνηθες, ένας ελεύθερος καλλιεργητής να διαθέτει και ελεύθερη γη, αλλά και να καλλιεργεί κτήματα που κρατά από έναν άρχοντα.

Αυτή η μορφή ιδιοκτησίας, είναι η πιο διαδεδομένη κατά τους 10^ο και 11^ο αιώνες. Αλλά η ανάπτυξη του αρχοντικού συστήματος υποχρέωσε πολλούς ελεύθερους καλλιεργητές, από ανάγκη ή με τη βία, να υπαχθούν σε έναν προστάτη, παραχωρώντας του τη γη τους, και ο οποίος τους την επέστρεψε ως φέουδο (fief de reprise). Αυτό το ρεύμα υπήρξε ιδιαίτερα ισχυρό στην Αγγλία και στη Γερμανία. Το φαινόμενο υπήρξε αντιθέτως σχετικά περιορισμένο, στην Ιβηρική Χερσόνησο, στη Νότιο Γαλλία όπου οι ελεύθερες περιουσίες υπήρξαν περισσότερες.

Οι πηγές που διαθέτουμε για αυτήν την κατηγορία γαιών είναι σχετικά περιορισμένες.

Η γαιοκτητική αρχοντία

Από την καρολίγγεια villa στην αρχοντία.

Η αρχοντία προέρχεται από τη villa της καρολίγγειας περιόδου. Αυτή περιελάμβανε δύο μέρη στενά συνδεδεμένα μεταξύ τους. Τα ελεύθερα κτήματα, που εκμεταλλευόταν άμεσα ο άρχοντας, μέσω των υπηρετών του, και τα αγροκτήματα, mansus, που παραχωρούνταν προς εκμετάλλευση σε καλλιεργητές, έναντι υπηρεσιών, όπως οι αγγαρείες, και έναντι ενός μεριδίου επί της παραγωγής.

Αυτό το σύστημα, όμως, αποδιαρθρώνεται μετά τον 9^ο και τον 10^ο αιώνα και οι μεγάλες villae διαμελίζονται. Ίσως για δημογραφικούς λόγους και εξαιτίας της αύξησης του πληθυσμού η οποία προκάλεσε τη διάλυση των μεγάλων οικογενειών. Επιπλέον οι τεχνικές πρόοδοι δεν προσαρμόζονται στο προηγούμενο σύστημα των μεγάλων γαιοκτησιών, εκτατικής καλλιέργειας, ενώ προσαρμόζονται καλύτερα σε μικρούς κλήρους. Τέλος ο βαθμιαίος εκχρηματισμός που δημιουργεί περισσότερες ανάγκες σε χρήμα, επέβαλε την αντικατάσταση των παροχών σε είδος με παροχές σε χρήμα.

Η οργάνωση της αρχοντίας

Το καρολίγγειο σχήμα υποχωρεί, ως ασύμφορο, καθώς υποχωρεί και το ελεύθερο τμήμα της γαιοκτησίας. Ο άρχοντας αφαιρεί κομμάτια από αυτό και τα παραχωρεί σε αγρολήπτες οι οποίοι του εξασφαλίζουν μεγαλύτερες αποδόσεις. Το μοναστικό τάγμα των Κιστερσιανών, διατηρεί τις άμεσες εκμεταλλεύσεις του με τις χαρακτηριστικές «αποθήκες τους».

Ακόμα και τα παλιά αγροκτήματα διαμελίζονται σε μικρότερους κλήρους (demi, quartiers) που επαρκούν στην επιβίωση μιας οικογένειας καλλιεργητών. Προστίθενται όμως και νέες καλλιεργούμενες γαίες που προέρχονται από τις μεγάλες εκχερσώσεις ή τις αποξηράνσεις. Αυτοί οι κλήροι είναι μικρότεροι αλλά οι όροι παραχώρησής τους είναι συνήθως ευνοϊκότεροι.

Η έκταση τώρα των αρχοντιών ποικίλλει. Από τα εκατό στρέμματα στις δεκάδες χιλιάδες στρέμματα όπως η αρχοντία του Αγίου Γερμανού.

21/

Λόγω των κληρονομιών, των διανομών, και των δωρεών σε εκκλησίες και μονές, οι αρχοντίες είναι σπάνια ενοποιημένες. Συνήθως είναι διασκορπισμένες σε διάφορες περιοχές.

Οι εισφορές

Η αρχοντική πρόσδοδος περιλαμβάνει καταρχάς τις αγγαρείες ή την υποχρεωτική εργασία την οποία οφείλουν οι καλλιεργητές. Αυτές οι υποχρεώσεις ποικίλλουν από περιοχή σε περιοχή, αλλά η οικονομική τους αξία ήταν σχετικά μικρή. Μετά τον 12^ο αιώνα, εξαγοράζονται από τους χωρικούς που δεν είναι πλέον αγγαρεύσιμοι παρά για ορισμένες μόνο εργασίες ενώ για τις συνήθεις εργασίες χρησιμοποιούνται μισθωτοί.

Επιπλέον, όμως, ο αγρολήπτης οφείλει να καταβάλει μια αναλογική εισφορά, ανάλογα με την παραγωγή του (από το ένα δωδέκατο μέχρι το μισό): champart, campri pars, terrage. Αυτές οι εισφορές, συχνά επαχθείς για τους καλλιεργητές και αβέβαιες για τον ~~καλλιεργητή~~ αντικαταστάθηκαν από πάγιες εισφορές (census) σε είδος ή σε χρήμα. Θα ξεχωρίζουμε έτσι σε γη που βαρύνεται από πάγια εισφορά ή από γη που βαρύνεται από μερίδιο της παραγωγής (champ part).

Ο κύριος της γης, μπορεί επίσης να εισπράττει τέλη, όταν μια γη παραχωρείται (lods, laus) ή δικαιώματα από μια γη που πουλιέται.

Η αρχοντία διοίκησης

Ο άρχοντας σε αυτήν την περίπτωση διαθέτει ένα μέρος της δημόσιας εξουσίας, είτε επειδή του παραχωρήθηκε είτε επειδή την καταχράστηκε. Η δημόσια αυτή εξουσία εκφράζεται και από την κατοχή ενός κάστρου (καστελλανία) το οποίο είναι ταυτόχρονα ένα πολιτικό και στρατιωτικό εργαλείο. Μόνο οι ισχυροί άρχοντες είναι ταυτόχρονα και άρχοντες που ασκούν διοίκηση. Η εξουσία τους εκτείνεται συνήθως και πέραν των ορίων της γαιοκτησίας τους, και υπάγονται σ' αυτούς εκτός από τους αγρολήπτες τους και οι ελεύθεροι καλλιεργητές και, ακόμα, άλλοι ασθενέστεροι άρχοντες.

Σ' αυτή την περίπτωση ο άρχοντας διαθέτει την αυθεντία (auctoritas) συνδεδεμένη με τη δύναμή του, τον πλούτο του, τον τρόπο ζωής του και το γόητρο της καταγωγής του και της οικογένειάς του. Διαθέτει επίσης και την εξουσία (potestas) που το δίνει το δικαίωμα να ηγείται, ειδικά σε στρατιωτικά θέματα. Το δικαίωμα άσκησης δικαστικών αρμοδιοτήτων (districtum, detroit) του επιτρέπει να καταδιώκει, να

αρχοντα

συλλαμβάνει, να δικάζει και να τιμωρεί. Έχει επιπλέον το δικαίωμα (dominium) να οικειοποιείται ό, τι χρειάζεται για να ασκήσει την εξουσία του.

Αρχοντική δικαιοσύνη και προστασία.

Ο άρχοντας ηγεμόνας δικάζει. Οι αρμοδιότητες του δικαστηρίου του εξαρτώνται από την πραγματική του δύναμη. Στις περιπτώσεις που διαθέτει το δικαίωμα των ανωτέρων δικαιοδοσιών, δικάζει και τις πιο σοβαρές περιπτώσεις και μπορεί να τιμωρήσει με ακρωτηριασμό ή και με την θανατική ποινή. Αν έχει μόνο το δικαίωμα κατωτέρω δικαιοδοσιών, περιορίζεται σε μικρότερες υποθέσεις. Η δικονομία στηρίζεται σε έθιμα, και περιλαμβάνει την κλήση μαρτύρων αλλά και τη θεοδικία.

Η άσκηση της δικαιοσύνης προσδίδει μια ηθική εξουσία στους άρχοντες αλλά αποτελεί επίσης και μια από τις κυριότερες προσόδους τους.

Ο άρχοντας οφείλει να παρέχει προστασία σε εκείνους που υπόκεινται στις δικαιοδοσίες του. Οφείλει δηλαδή να τους υποδέχεται στον προστατευμένο χώρο του, στο κάστρο του, και αυτοί σε αντάλλαγμα συντηρούν τους φράκτες ή τις τάφρους. Έχει επίσης το δικαίωμα να στρατολογήσει ελεύθερους (ost). Επειδή όμως οι ένοπλοι χωρικοί δεν ήταν πάντα αποτελεσματικοί στον πόλεμο, αντικαταστάθηκε συχνά την υπηρεσία τους με ένα φόρο.

Στις εκκλησιαστικές αρχοντίες, επειδή οι δικαστικές δικαιοδοσίες δεν μπορούσαν να ασκηθούν από έναν εκκλησιαστικό, παραχωρούνταν σε έναν επίτροπο (vidcomitus ή advocatus).

Τα αρχοντικά τέλη

Οι δαπάνες ενός άρχοντα είναι πολλές. Συντήρηση του κάστρου, των πολεμιστών του, βοήθεια που πρέπει να παρέχει στον φεουδαρχικό του κύριο, κατασκευές, δαπάνες διαβίωσης ανάλογες με την κοινωνική του τάξη. Οι πρόσοδοι που αντλεί από τη γη του δεν του αρκούν.

Εκτός από τα εισοδήματα που ασκεί από τις δικαστικές του δικαιοδοσίες, εισπράττει τέλη από τα διόδια, ή τα τελωνεία. Έχει επίσης δικαιώματα κατάσχεσης και καταλύματος για τους πολεμιστές του. Συμπληρωματικά τέλη αντλεί επίσης από κόβοντας νομίσματα (seigneurage) ή από έκτακτες εισφορές (tailles, questes), ή και από τακτικές (abonnées). Επιπλέον δικαιώματα αντλεί από τις αρχοντικές αποκλειστικότητες (banalitas) όπως το δικαίωμα να πουλά πρώτος το κρασί του (banvin).

Όλα τα παραπάνω εισπράττονται από τους υπαλλήλους του όπως ήταν οι πρεβότοι, οι maires, οι ένοπλοι, sergents, ministeriaux, που με τη σειρά τους επωφελούνται από τα καθήκοντά τους.